فەرهەنگو شارستانیەتیماننا

نووسەری ئەو کتێبە تا ئێرە چەند جاری ئاماژە بەوە کردوە کە یەکێك لە هۆکارە گرینگەکانی نەزانینی زانیاری لەسەر قەومەکانو حکوومەتەکانی دنیای کۆن لە مەلبەندەکانی کوردستان ئەوەیە کە لەو ناوەدا کە ناوەندی شارستانیەتی کوردستانە، لێژنەی زانستیو شوێنەوارناسی، توێژینەوەیان نەکردوەو ئەوەش بۆتە هۆی ئەوە کە لێکۆڵەرەوان سەرچاوەکانیان هەر لە گیرانەوە، بۆچوونو وتەی رووداو نووسانی کۆنو نوێ یا لەو ساڵنامەو کەتیبانە دا خۆی دەبینێتەوە کە لە لای دراوسێێکانی وەك ئاشوور، ئورارتو، سومێرو ئاکاد وەدەست کەوتوونو، لە هەر شوێنێك بە هەڵکەوت یا بەئەنقەست وەدوادا کەوتنێكو لـێ پرسینەوەیەك هاتبێتە گۆڕێ، مرۆڤایەتی دنیایەك شوێنەوارو یادگاری شارستانیەتی ئەوکاتی ئەو ناوچە دەوڵەمەندەی دەست کەوتووە.

بۆ وێنە هەر لە ناوچەی موکریانی کوردستان دا کە ناوەندی سەرەکی دەسەلاتی ماننا بووە، بەهەڵکەوت!! دوو سەرچاوەی مەزنی پڕ لە شتوومەكو ئاسەواری باستانی دۆزراوەتەوە کە لەگەڵ ئەوەی زانیارییەکی زۆری خستۆتە بەردەست لێکۆڵەرەوان، پەردەی لەسەر شارستانیەتو فەرهەنگی باستانی (دێرین)و بەشکۆی ئەو خاکە کۆنەش کە بەرهەمی یەکیەتیو تێکەڵ بوونی تیرەکانی قەومێکی زۆر کۆنو دانیشتوانی سەرەتایی ئەو ناوچەیەن لاداوە.

ئەوەی لەو دەڤەرەدا دۆزراوەتەوە، جیهانێکی سەیرو سەمەرەیە بەرانبەر بە زەمانو دراوسێیەکانو، ئەو راستییەمان بۆ دەردەخا ئەم دەستو ئەو دەست پێکردنی لەنێوان ئاشوورو ئورارتو، بۆتە هۆی ئەوەی هەر جارێك شتێکی تازە بدۆزرێتەوەو ئیمتیازو ئیمکانێکی باشتر دەست کەوێو "ئورارتو و ئاشوور" کەڵکیان لـێ وەرگرنو بۆتە هۆی وەرگرتنی زانیاری زیاتر لە لایەن خەڵك خۆیەوە، وردە وردە ئەو ئەڵماسە تازە ناسراوە سافو پەرداخ کرێو ببێتە برلیانێکی بەنرخ کە شارستانیەتو فەرهەنگیش ئەوی کردە هاوشانی "ئورارتو"و "ئاشوور" بەڵکوو بە وتەی هێندێك لە هێندێك بوار دا لەوانیش لەپێشتر بوو. تەنانەت دوای هەڵوەشانی دەسەلاتی ماننناو ئەوکات کە کەوتە سەر ئیمپراتوری ماد، ئاش ئاخی کوردستانی ناوەندیو بابێل، بنکەی سەرەکی ئابووریو فەرهەنگو شارستانیەتی ئیمپراتوری "ماننا" بوو. ئەو شوێنە

www.pertwk.com

ناوەندی ئاژەڵداریو کشتو کاڵ بوو، هەروەك لە وتەو نووسراوەو ئاسەواری ئاشوورو ئورارتو وەك کەتیبەی "شلمانسەر"ی سێهەمو "ئاشوور ناسر پالی دووهەم" دەردەکەوێ، گەورەترین ناوەندی ئاژەڵداریو بەڕێکردنی زیندەوەر بە تایبەتی ئەسپو گاو گۆلو مەڕ بۆ شوێنیتر بووە کە زۆر جار لە جیاتی باجیش بە سەرکەوتووەکانی شەڕیان داوە.[1] هەروەك پێشتر ئاماژەی پێکرا لەبواری ئاو ڕاکێشانو ئاو داشتنو کشتو کاڵ بە تایبەتی ئورارتۆییەکان لەم بوارە دا زۆر پێش کەوتبوون. جگە لەوەش هەروەك لە کەتیبەکانی سەردەمی "سارگۆنی دووهەم"[2] دەردەکەوێ، باغی ڕەزو گەنم کردن لە لای "ماننا"یەکان ئەوەندە زۆر بووە کە پێویستی لەشکری سارگۆنیان لە لەشکرکێشییە مێژووییەکانی دا لە بابەت ئاردو شەڕابەوە دابین کردوە. جگە لەوەی گوترا، کانی مسو زێڕیان هەبووە، هەربۆیەش سەنعەتی فلزکاری لەم خاکەدا برەوی پەیدا کردبوو. بە تایبەتی ئەو شتانەی لە گەنجینەی "زێوە"[3]و تەپۆڵکەی "حسنلوو" دۆزراونەوە، ناسێنەری وەستاکارانی شارەزای سەردەمی "ماننا"نو، ئێمە بۆ ئاگاداری زیاتری خوێنەرانی ئەم نووسینانە، چاوێك بە چلۆنایەتیو چەندایەتی ئەو گەنجینانە دا دەگێڕینو بە کورتی باسیان دەکەین.

گەنجینەی "زێوە Zewa"

لە یەکێك لە ڕۆژەکانی دوای ڕووداوی مانگی خەرمانانی 1320ی هەتاوی[4](م) لە چل کیلۆمیتریی شاری "سەقز" کە یەکێك لە شارەکانی کوردستانی

---

[1] جورج کامرون لە کتێبی "ئێران لە بەرەبەیانی مێژوو دا" زۆر لەسەر ئەو مەسەلە دواوە.

[2] سەرنج بدە کتێبی "ئازەربایجان لە گەشتی مێژووی ئێران" نووسینی ڕەحیم ڕەئیس نیا.

[3] بە کوردی بەو شوێنە دەگوترێ "Zewa زێوە" بە مانایی زێوین بەڵام لەهەموو ئەو کتێبو گۆڤارانەی کە باسی ئەو شوێنەیان کردوە، تەنانەت هێندێك لە نووسەرە کوردەکانیش (زیوەو زیویە)یان نووسیوە کە هەڵەیە.

[4](تێبینییەك لە وەرگێڕ)1ـ لە سەرەتای ئەو باسەدا نووسەر دەنووسێ لە یەکێك لە ڕۆژەکانی دوای خەرمانانی 1320... ئەو کاتە دەبوو دیاری بکرێ چونکو لەو کاتەوە تا ئەو دەم کە بۆکاری جیددی لەسەری ئیقدامیان کردوە نیزیکەی 5 ـ 6 ساڵەو تەنانەت مانگەکەشی دیاری نەکراوە.

2ـ هاوپەیمانان نەیاندەویست ئێران لەنێو خۆیان دا بەش کەن چونکو دەگەڵ ئەوەی هێزیان لە ئێران پیادە کردبوو و ڕەزاخانیان بۆ ئەفریقا دوور خستەوەو هەتا مردنیش لەوێ، محمد ڕەزایان وەك شا لە جێگەی باوکی قبووڵ کرد، بەر لەویش کۆنفرانسی تاران ببەستن، بە یەکەوە بڕیاریان دابوو کە شەڕ تەواو بوو ئێران جێبهێڵنو هەر واشیان کرد.

"موکری"یەو لەسەر پارێزگای کوردستانی ئێرانە، بەهەڵکەوت کورێژگەیەکی شوان کە لەسەر تەپۆڵکەیەك خەریکی حەیوان لەوەڕاندن بوو شتێکی وەك "وانی حەمام = تەشتی گەورە دەبینێتەوە کە گەنجینەیەکی پڕبایەخی تێدابوو، دەست بەجێ هەرچی تێیدابوو بەتاڵان دەچێو تەشتەکەش دەشکێندرێ.

دیارە بە پێچەوانەی هێندێك نووسراوە، دوای خەرمانانی 1320 دەوڵەت لەو ناوچەیە دا دەسەڵاتێکی ئەوتۆی نەبوو کە بتوانێ پێشی تاڵانکردنی ئەو گەنجینە بەنرخە لە لایەن خەڵکی قازانج ویست دواکەوتوو بگرێ. چونکو لەو کات دا بە دوای هێرشی هاوپەیمانەکان بۆ ئێران لەشەڕی دووهەمی جیهانی (لە سێهەمی خەرمانانی 1320)و بە دەستەوەبوونی پیلانی دابەش کردنی ئێران لە بەینی خۆیان دا، بە تایبەتی "سۆڤیەتی جاران" لە ئازەربایجانو کوردستانو بە تایبەتی کوردستانی موکری کە شاری "سابلاغ = مەهاباد" ناوەندیەتی، ڕێکخراوەکانی دەسەلاتی لەگرێژە نەچووبوونو دوو کۆماری دێموکرات لە ئازەربایجانو کوردستان بە ڕێبەرایەتی "سەید جەعفەری پیشەوەری" لە ئازەربایجانو "قازی محەممەد" لە کوردستان دەسەلاتیان بە دەستەوە بوو، چونکو ئەو دوو حکومەتە هیچ چەشنە ڕێکخراوو توانایەکی ئەوتۆیان نەبوو کە بتوانن ئەو کارانە جێبەجێ بکەنو، هەروەك دەزانین بە دوای گرتنەوەی ئەو هەرێمانە بەهۆی سوپای ئێرانو کەوتنەوە سەرخاکی وڵات (پاش 21ی سەرماوەزی 1326ی هەتاوی) کە دەوڵەت توانی ئەو گەنجینە بخاتەوە ژێر چاوەدێری خۆیو خەریکی توێژینەوەی بێ (نیزیك بە دوو ساڵ دوای دۆزینەوەی گەنجینەکە.)

"ئاندرە گودار" شوێنەوار ناسی فەرانسەوی لەو سەردەمەدا بەرپرسی شوێنەوارناسی ئێران بوو. ناوبراو بە هەوڵێکی زۆر توانی بەشێك لەو شتانەی بەتاڵان چووبوو بدۆزێتەوەو بیان نێرێ بۆ مووزەی ئێرانی دێرین، بەڵام بەشی

3ـ لە دەوری کۆمار دا زیوە لەبەر دەستی کۆماری کوردستان دا نەبووە تا پێشی کەڵك وەرگرتن لەو گەنجینەیە بگرن بەڵکوو لەژێر دەستی حکوومەتی ناوەندی دابووە، بەڵام هیچی بۆ توێژینەوەی نەکردوە. 30 جار لەسەر دوو کۆماری ئازەربایجانو کوردستانو هەروەها لە سەر پێشەواو پیشەوەری تا رادەیەك بێحورمەتی داوە، لە حاڵێك دا ئەو دوو کۆمارەو سەرکۆمارەکانیان بە تایبەتی بەو کارانەی لەو ماوە کورتە دا جێبەجێیان کردن ئێستاش وەك نموونەی کاری چاك دەژمێردرێنو سەردەمێکی تازەیان لە ژیانی ئەو دوو نەتەوەدا دەست پێکردوە کە جێگەی شانازی هەموو هاونیشتمانانی دڵسۆزی غەیرە کوردو ئازەریشە.

www.pertwk.com

زۆری ئەو شتانە چوونە سەر کلکسیۆنی تایبەتیو شەخسی یا لە moوزەخانەکانی وڵاتانی دیکە خۆیان دیتەوە. بە داخەوە دوای ئەوەی گەنجینەکە کەوتە دەست دەوڵەتیش ئەو جۆرەی پێویست بوو توێژینەوەی لەسەر نەکراو تەنیا لێژنەیەکی هاوبەشی ئێرانیو ئەمریکایی بە سەرۆکایەتی "رابێرت دایسۆن" بۆ ماوەیەکی کورت لەوێ خەریك بوونو لێکۆڵینەوەیان کردو دوایەش هیچ توێژینەوەیەکیتری لێ نەکرا.[1]

بە گوێرەی ئەو نووسراوانەی بە دەستەوەن بە تایبەتی بە باوەڕی پروفیسۆر "گیرشمەن"[2] ئەو گەنجینە هی سی سەدە پێش ئێستا واتە دەگەڕێتەوە بۆ (ئاخرییەکانی هەزارەی دووهەمی بەر لە زایین)و تێکەڵاوێکە لە هونەرە جوانەکانی ماد، ماننا، سەکاییو کیمێریو ئەو راستییە نیشان دەدەن کە هونەرمەندەکانی دنیای کۆن شارەزاییەکی تەواویان لە فلزکاریو دروست کردنی قابو قاچاغو رازاندنەوەیان دا هەبووەو هەرچی لەوێ دەستیان کەوتوە دیاردەیەکن لە بەهرەمەندیو هونەر نوێنیی ئەو سەنعەتکارانە.[3] ئەو جامە زێڕینانەی شەرابو ڕازاوە بە نەخشو وێنەی زۆر جوانی حەیوانات، هەروەها سینەرێزی یەکجار زەریفو نایاب دەست کەوتوو لە زێوە کە هێندێك کەس پێیان وایە تایبەتییەو هی شاژنی وڵاتەو بەشی زۆریشیان لە سەنعەتەکانی ئاشوورەوە وەرگیراون.[4]

لە دوولاوە لەسەر گەنجینەی زێوە لێکۆڵینەوە کراوە، لە لایەك لەسەر بینای قەڵای زێوە کە شوێنی دانیشتنی خاوەنەکانی گەنجینە بووە، لە لایەکی دیکەوە لەسەر شتەکانی دیکەو خشڵەکانی کەلەوێ دۆزراونەوە. لە هەر دووبوار دا مرۆڤایەتی چاوی بە یەکێك لە سەر سوورهێنەرترین دیاردەکانی سێهەزار ساڵ بەر لە زایین دەکەوێ.

لە بابەت بیناکەوە "زێوە" کۆیەکی پێك هاتوە لە حەوت بەش (لێرە دا دیسان لە رەقەمی حەوت کەڵکیان وەرگرتوە کە لە ئایینی کوردو ئاریایەکان دا

---

[1] شوێنەوارناسی ئێران، ئەندرە گدار ل 28 چاپی هارلێم

[2] Roman.Ghirshman:parse proto-iraniane Medes,Achemenides paris 1963 (مادەکانو هەخامەنشییەکانو پارتییەکانی ئێران).

[3] محمد محمدلوی عباس، سەرەتای شەرەفنامە ل77.

[4] ئێران، مادەکان، پارسیەکانو پارتیەکان ل 325 بە دوا، نووسینی رۆمێن گیرشمەن.

ڕەقەمێکی پیرۆزەو لە تەواوی بیرو بۆچوونیان دا ئەو ڕەقەمە ئەرکانی یەکەم بە حیساب دێ، وەك حەوت فرشتە، حەوت ئاسمان، حەوت هەسارەو حەوت هەرێمو ...) نەفسی بیناکەی زێوەش حەوت قەڵای لەخۆ گرتوە کە هەموویان لە یەکتر جیاوازنو هەرکامیشیان تایبەتمەندیی خۆیان هەیە.

1ـ قەڵای یەکەم

بە وتەی لێکۆڵەرەوەکانی قەڵا[1]، ئەو بەشە شوێنی عیبادەتو ئەو کەلو پەلەیە کە پێوەندییان بەم کارەوە هەیە، لە داوێنی تەپولکەیەك هەڵکەوتوەو خانووبەرەیەکی لەسەرە تا هەموو کەس دەستی ویێڕابگا. ئەو بەشە بە تەواوی وێران نەکراوەو هێشتا چەند بەشێك لە دیوارەکانی ماوە.

2ـ قەڵای دووهەم

لە لای ڕۆژهەڵاتی تەپۆلکەی زێوەیەو هێندێك لەسەرووی بورجی یەکەمە. ئەو بەشە شوێنی دانیشتن بووەو شوێنەواری لەسێ چین دا بەرچاو دەکەوێ. بیناکە لە بەردو خشتو چیمەنتۆ سازکراوە. هۆدەکانی یەك لەنێو یەك دانو بۆیە کراون، بینایەك لەسەر سەکۆیەکی سێبەر بە شێوەیەکی جوانو سەنگ چن ساز کراوە کە بەشێکی ئێستاش ماوە، وا دەردەکەوێ کە بەڕێوبەرایەتی نووسینگە بووبێ.[2] لەو هۆدانەدا قابو قاچاغی زۆری کاشی (سەفالی) بەرچاو دەکەوێو یەکێك لە هۆدەکانی پڕ بووە لە تیروکەوانو ڕەمو تیر یا پەیکانی مەفرەقی کە نموونەیان لە موزەی ئێرانی دێرین لە تاران زۆرە.

ڕێگەی سەرەکی چوونە ژوور بۆ قەڵایەك لەو بەشەدا بووە، حەقدە پلیکانی بەردینی تا ئێستاش هەر لە شوێنی خۆیانن. شوێنەواری دەروازەیەکی گەورە کە نەخشی گیاو گوڵو شکڵی هەندەسی لێ هەڵقەندراوە هەرماوەتەوە. نووسەری سەردەمی بێخەبەری دەنووسێ: کاتێك پارچە قورسەکانی

[1] "رابێرت دایسۆن" و ئاندرێ گودارو ڕۆمێن گیرشمەنو ... لەم بابەتە زۆرتر دواون.

[2] دەورانی بێخەبەری ل 55.

www.pertwk.com

دەرگاکەیان لەژێر خاك دەردێنا، خۆم لەوێ بووم[1]، بە تایبەتی نەخشی دوو گوڵە لاولاو کە لەسەر دوو لینگەی دەرگا بە پێچەوانەی یەکتر هەڵقەندرا بوون، شاکارێك بوو.

توێژینەوە لەو دوو بەشەدا لە نێوان ساڵەکانی 1326 تا 1329ی هەتاوی کراوە، لەو ساڵانە دا زۆر لەو هۆدانەی کە سپی کرابوونەوە دەرکەوتن‌و حەوزۆکێکی جوانی کە لە کاشی دروست کرابوو لەو شوێنە دۆزراوە کە بە شێوەیەکی جوان نەقاشی کرابوو. چەند پارچەیەکیان لەو کاشی‌یە بۆ مووزەی ئێرانی دیرین لە تاران بەڕێ کرد.

3ـ قەڵای سێهەم

ئەو بەشە لەسەر گۆڕایی تەپۆڵکەی "زێوە" هەڵکەوتووەو بینایەکی زۆر سەرنج راکێشتر لە بینای یەکەمەو شکڵی چوار گۆشەیە. رەنگ کاری هۆدەکان برەویکی تایبەتی هەیەو شتەکانی نێو ئەو هودانە دەڵێی دەستی لێ نەدراوەو تا رادەیەك وەك خۆی ماوەتەوە، لەوەش گرینگتر ئەوەیە کە مۆبڵو کورسی‌و سەندەڵی تێدایە (کە لەچاو ئەو سەردەمە ئەم کەرەستانە سەیرن) بە گوێرەی نووسینی پرۆفیسۆر گودار[2] ئەو (قەنەفە) لە "زێوە" دۆزراونەوە رازاوەن‌و رووکێشێك لەعاج دەستە مەفرەقی‌یەکانی داگرتوە. ئەو شتانەی لەسەریان هەڵقەندراون شارەزایەکی زۆری پێوە دیارەو ئاخری پایەکانیشی لەوێنەی سەری حەیوانێکە کە زیاتر وەك شێر دەچێ، سەرنج راکێش ئەوەیە کە سەنعەتکارانی گۆتی دروستیان کردون.

زۆربەی لێکۆڵەرەوان لەو باوەڕە دان کە ئەو خانووبەرەیە شوێنی کاری کەسانی بەوەج‌و بەرپرسانی زۆر پایەبەرز بووە. لەو شتانەی لەوێ دۆزراوەتەوە پاشماوەی جەنازەیەکی زۆر کە لەو هۆدانە دابوون‌و، وا وێدەچێ کە بە دوای رووداوێکی سروشتی وەك بوومەلەرزە وێران بوویێ‌و ئەو کەسانەی لەوێ بوونە دەرفەتیان نەبووە راکەن‌و لەژێر وێرانەکەی دا ماونەوە.

---

[1] هەمان سەرچاوە لە لاپەڕی 56 بە دواوە.

[2] شوێنەوارناسی ئێران نووسینی ئاندرێ گودار.

لە ریزی ئەو شتانەی باسمان کردن بە تایبەتی لوولەکێشی ئاوە لەو خانوە دا، کە ئەوە خۆی بەڵگەی پێشکەوتوویی شارستانیەتی زێدە گرینگی ئەوکاتی ئەو قەومانەیە کە ئەژدادی کوردەکانی ئەوڕۆنو هی وڵاتی ماننایە کە لەو سەردەمەدا لە کەرەستەی ئاوا کەڵکیان وەگرتوە.

4- قەڵای چوارەم

ئەو بینایە لەسەر ترۆپکی "زێوە" دروست کراوەو هەر ئەوکات دەوری بە دیوارێکی تێکەڵاو لە خشتی کاڵو خشتی سوورو کاشی گیراوەو بەشێکی لە باشووری رۆژهەڵات لێ ماوەتەوە. دەردەکەوێ کە دیوارەکە بەکاشی رەنگاورەنگ رووکێش کراوەو دەروازەیەکی نەخش لێ هەڵقەندراوی زۆر جوانی هەبووە کە دەورەکەی بە زەریفیو رێکیو هونەرێکی تایبەت کاشیکاری کرابوو کە بە بۆچوونی "پرۆفیسۆر گودار" دەرگای سەرەکی ئەو خانوە لە لوتکەی شاخ بووە.[1]

نووسەری کتێبی "سەردەمی بێخەبەری" کە بەهۆی ئەوەی زۆرینەی کات لە شوێنی توێژینەوەکە بووە دەڵێ: ئەو شوێنە دوو هۆڵی گەورەی تێدابووە کە ئەو بەشانەی دۆزراونەوە مرۆڤ بە چاوپێکەوتنیان سەری سووڕ دەمێنێ، بە داخەوە ئێستاش روون نەبۆتەوە ئەو دوو هۆڵە جوانەیان بۆ وێران کردوە. وەك دەگێڕنەوە یەکەم کەس کە یەکەم قولێنگی بۆ وێرانکردن لە دیواری هۆڵەکان داوە کەسێك بە ناوی "عبداللە اویسی" بووە کە خۆی بەرپرسی ئیدارەی فەرهەنگو نوێنەری شوێنەوارناسی ئەوکاتی سەقز بووە.[2] خانمی "ئیدیت

---

[1]گەنجینەی زێڕی "زێوە" لە کوردستان، نووسینی پرۆفیسۆر ئاندرێ گودار.

[2]نووسەری کتێبی "سەردەمی بێخەبەری" کە بۆخۆی لە وردە مالکەکانی گوندی "زێوە"یەو لەهێندێك هەڵسوکەوتی ئەوێ دا دەستی بووە لەو کتێبەی دا کە نووسیویەتی خوێنەر وا لێ دەکا زیاتر ورد بێتەوە، بەتایبەتی کەڵکی لە وشەگەلێکی مۆدی رۆژ وەرگرتوە کە زیاتر مرۆڤ تووشی لاڕێیی دەکاو لەزمانی کرێکارێکەوە کە نێوی اسد اللە یە قسەگەلێك دەگێڕیتەوە کە بنی ئادەم وا بیر دەکاتەوە ئەو کابرایە هەمەکارە بووەو هەرچی ویستوویەتیو خۆشی دەستی دەگەڵ سەهیونیستەکان تێکەڵ بووەو لە پرۆفیسۆر گریشمەن ڕا بگرە تا اسد اللە کە کارگەر بووەو بەرپرسی ئیدارەی شوێنەوار ناسیو... هەموویان دێنێتە ژێر پرسیارو بوختانیان پێدەکا. نووسراوەکانی زیاتر وەك حیکایەتو دەنگۆ بڵاوکردنەوە دەچێ، هەتا ئاخری فەسڵی گەنجینەی "زێوە" هەوڵ دەدا ئاماژەیان پێبکا. بۆنموونە دەنووسێ: پرۆفیسۆر گودار لە کتێبەکەی دا باسێکی پیلانگێڕانە دێنێتە گۆڕێو لەمەڕ هۆڵەکانو کاری اسداللە بێدەنگە (لاپەڕی 69ی سەردەمی بێخەبەری) یا ئاغای عبداللە اویسی بەرپرسی ئیدارەی فەرهەنگو نوێنەری شوێنەوارناسی سەقز، بە هەموو هێزی خۆی قولێنگی لە دیوار داو ئەو

www.pertwk.com

پرادا" کە خۆی لەو شوێنەوارناسە تێکۆشەرانە بووە کە ئاگاداری وەزعی گەنجینەی "زێوە" بووە، ئاماژە بەو هۆدانە دەکا کە تا ئیمرۆ چی وایان لێ نەماوە. جگە لەو هۆدانە هەیوانێکی زۆر جوان لەو بەشە دابووە کە 12 کۆڵەکەی هەبووە کە ئێستا تەنیا دوویان ماون‌و چەند دالاَن و هۆدەی زۆریشی تێدا بووە، بە تایبەتی لولەکێشی ئاوێ لە بەرزایی 1835 میتری کێوی "زێوە" کە شوێنی عەمباری ئاوەکەی‌و فەوارەکانی ئێستاش هەر ماون، هەموویان دیاردەی سەرنج ڕاکێش‌و پێشکەوتووی فەرهەنگ‌و مەدەنیەتی مانناو خەڵکی ئەو مەڵبەندەن. چەند وێنەیەك لەو فەوارانە لە کتێبەکانی جۆراوجۆری شوێنەوارناسی دا چاپ کراون.[1]

5ـ قەڵای پێنجەم

ئەمەش بریتی‌یە لە شوێنی عیبادەت‌و موغبەرەیەك کە هەر لە زێوە دایەو بیناکەی لە شوێنێکی لێژی کێوەکە دروست کراوەو دەورەکەیان بە دیوارێکی خشتی سووری زۆر ساف گرتوە. ئەو خشتانە زۆر بوون‌و لە زۆربەی ماڵە دێهاتی‌یەکانی دەوروبەر یەك دوو دانە لەو خشتانەی لێ بوو کە بۆ ژێر سەماوەرو ... کەڵکیان لێ وەردەگرت. بە گوێرەی نووسراوەی کتێبی "سەردەمی بێ‌خەبەری" خوالێخۆشبوو حەسەنی فەیزبەگی کە مالیکی یەکێك لە گوندەکانی نیزیك وێ ناسراو بە "بالاَقولوو" بووە، زۆری لەو خشتە سوورانە بە عاربانە هێناوەتە گوندەکەی‌و لە حەوشە دا حەوزی پێ ساز کردوە.[2]

ئەو قەبرانە لەوێ دۆزراونەوە بە کەم‌و زیادەوە باسیان لێ کراوە بەڵام ئەوەی روونە لانی کەم 65 گڵکۆ لەوێ دیارن. حەوت کووپەی زۆر گەورەش کە پڕ لە ئێسك‌و پروسکی حەیوان‌و دانەوێڵە بووە، لەنێو موغبەرەکە دا

شاکارەی تێکڕووخاند.(ل69) گەلۆ، هەرچەند نووسەری کتێب ناتوانێ وتەکانی نووسەری "سەردەمی بێ‌خەبەری" قبووڵ بکا بەڵام تەنیا بۆ قەزاوەتی خوێنەری بەڕێزو ئاگاداری لە بیرو بۆچوونی هێندێك کەس کە بە عەمد یا بە ئاگاداری‌یەوە دەبنە هۆی بەدنێو کردنی هێندێك کەس کە زەحمەتیان کێشاوە، یا هێندێك جار تووشی بۆچوونی ناڕەوا لەسەر قەومێك دەبن، دەستم دا نووسینی ئەو چەند رستەئاماژەم پێ‌کرد.

[1] کتێبەکانی پرۆفیسۆر رۆمێن گیرشمەن، کتێبی شازادەکانی سەکائی لە "زێوە"، دەورانی بێ‌خەبەری نووسینی رەشید کەیخوسرەوی، گەنجینەی زێڕی "زێوە" نووسینی ئەندرێ گودار، باسێکی درێژی لەم بوارەدا چاپ‌و بلاَو کردۆتەوە.

[2] سەردەمی بێ‌خەبەری، رەشید کەیخوسرەوی ل 71.

دۆزراونەوە. گریشمەن دەنووسێ: چوار دەرزیلەی زێڕینی سادەو چوار قفلێ کە ئەوانیش هەر زێڕن لە نێو هەشت گۆڕ دا دۆزراوەتەوە. هەروەها حەوت مجری مەفرەقی کە رووکەشەکەیان ئاوەزێر کرابوو و پڕبوون لە جەواهێراتی زێڕینی وەك زینو یەراقی ئەسپ کە زۆر جوانو رازاوە بوون لەو شتانە بوون کە لەم گۆڕستانە دا دۆزرابوونەوە. نووسراوەیەك لە یەکێك لەو مجریانە دا بووە کە ئێستا لە مووزەی بەناوبانگی "لووڤر"ی پاریسە، لەو نووسراوە دا وێڕای باس لەسەر چلۆنایەتی گرتنی قەلای "کەرەفتوو"[1] تێیدا نووسراوە "بەهەزار زەحمەت توانیمان قەلای کەرەفتوو بگرین. ئیزیبیە."

مجریەکانی دیکەش چەند تۆپ پارچەو چەند پارچە عەقیقی وردو درشتی عابیڕەنگو هەیکەلێکی هەلۆی زێڕینی تێدابوو کە لە مووزەخانەی ئێرانی دێرین لە تاران داندرابوون.

6ـ قەلای شەشەم

ئەو قەلایە کە ئاورگە بووە، لە ڕۆژئاوای خانوەکانی "زێوە"و لە نیزیك سەرچاوەی ڕۆژئاوا هەلکەوتووە. هێندێك لە ئاسەواری ئەو خانوانە ماونەوە کە دەورەکەی بە دیوارێك لە خشتی سوور گیراوەو نێوی خشتەکانیش بە مەلاتێکی زۆر سەخت پڕکراوەتەوە. هەموو دیوارەکان کونگرەیان لەسەر بووە کە نموونەیان لە مووزەی ئێرانی دێرین دا هەیە. خۆلێکی سوور دەوروبەری ئەو بەشەی داپۆشیوە، هەر ئەو خۆلەش بەلگەیە بۆ ئەوەی ئاتەشگا لەو شوێنە بووە. هێندێك کەسیش لەسەر ئەو بڕوایەن کە ئەو شوێنە کوورەی خشتە بووبێ.

7ـ قەلای حەوتەم

[1] ئەو قەلایە کە لە پەنا ئەشکەوتێك کە نێوی "کەرەفتوو"ەو لە دەوروبەری سەقزە هەلکەوتووە. ئەوە خۆی یەکێك لە شوێنەوارەکانی دنیای کۆنە کە نووسەری ئەم کتێبە چاوپێکەوتنی خۆی لەم شوێنە لەکتێبی ناوچەناسی کوردستانی موکری کە لە ژێر سەردێری "تویژینەوەی وەزعی سروشتیو ئابووریو ئینسانیی کوردستان" نووسیوەو لە چاپی داوەو بلاوی کردۆتەوە.

www.pertwk.com

ئەو بەشە دیوارێکی سەرەکی‌یە کە دەورادەوری کێوی "زێوە"و دامەزراوەکانی ئەوێی گرتوەو هێندێك لە ئاسەواریشی ماوە. یەکێك لە پیرەمێردەکانی خەڵکی ئەوێ لە زمان باوکیەوە دەیگێڕاوە کە بەرزایی ئەو دیوارە تابەینی 120 تا 150 ساڵ لەمەوبەر میترێك بووەو بە گوێرەی وتەی ئەوانەی خۆیان دیویانە، زەنگێکی گەورەی بە قەدرایە بەرمیلێك (بۆشکەیەك) کە جنسەکەی لە مەفرەق بووەو زەنگوڵەی چکۆلە چکۆلەشی[1] بە دەورەوە هەڵاوەسراوە لە پەنای ئەو دیوارە بووە.

ئەوەی جێگەی داخە ئەوەیە کە هەتا ئێستا بە شێوەی زانستی توێژینەوە لەسەر ئەو سامانە پڕ بایەخە نەتەوەیی‌یە بەو شێوەی کە شیاوی خۆیەتی نەکراوە. جگە لە یەك دوو جار کاری ڕەمەکی لەسەر ئەو جێگایە کارێکی ئەوتۆ نەکراوەو بە قەزاو قەدەر سپێردراوە کە دەیتوانی شوێنی چاوپێکەوتنی توریستو سەییاحان بێو سەرچاوەیەکیش بێ بۆ داهاتی نەتەوەیی.

سەرەڕای ئەو باسە درێژەی لەسەر قەڵای "زێوە" کردمان، دەبێ ئەوەش زیاد بکەین کە ئەو شوێنەو شاری دێرینو کۆنی "زیبیە یا ئیزیبیە" کە لە کەتیبەکانی سارگۆنی دووهەم دا ئاماژەی پێکراوە هەر بەیەك شوێن دەزانن. سارگۆن لەو کەتیبەدا دەڵێ: "ئیزیرتو" پێتەختی وڵاتی ماننام ئاور تێبەرداو شارەکانی "زیبیەو ئامایید"یشم گرتو ئاگرم دان.[2]

ئەو شتانەی کە لەو قەڵایەی ماننایی دەست کەوتوون هەموو دەستکردی وەستاکارەکانی ئاشووری، سەکائی، ئۆرارتۆئیو ماننایین، بە تایبەتی سینەبەندی گەورەی زێرین بە دووریز وێنەی حەیواناتی ئەفسانەیی‌و ... هەروەها گەردن بەندی عاڵقە عاڵقەو زینو بەرگی ڕازاوە بە زێڕو زەنبەر، هەموو لە شوێنەواری هەبوو لەو وڵاتە وەرگیراون.[3] پرۆفیسۆر گیرشمەنیش وێڕای باس لەسەر ئەو شتانەی لە زێوە دۆزراونەوە، لەگەڵ دابەشکردنی بەشە جیاوازەکانی[4] لەمەڕ قەڵای "زێوە"و قەومێکی ئەوێی بنیات ناوە، وەك هێندێك لە لێکۆڵەرەوەکان کە قسەی جۆراجۆری لەسەر دەکەنو بۆچوونی لێك

[1] دەورانی بێ‌خەبەری لە ڕەشید کەیخوسرەوی.

[2] لە کتێبی ئازەربایجان لە گەشتی مێژووی ئێران ل 215 وەرگیراوە.

[3] میراتی کۆنی ئێران، نووسینی ریچاردن، فرای ل104.

[4] ئێران لە سەرەتاوە تا ئیسلام ل109.

جیاوازیان هەیە، ئەو شوێنە بە جێگەی یەکێك لە شازادەکانی سەکایی خاوەن دەسەلات دەزانێ.[1] "ئەندرێ گۆدار" ئەو گەنجینە بە شت گەلێکی عەنتیکە لە قەڵەم دەدا کە بەهۆی یەکێك لە شازادە یا دەسەلآتدارەکانی ماننایی کۆ کراوەتەوەو بە دوای هێرشی دوژمن لە کۆتاییەکانی سەدەی حەوتەمی پێش زایین لەم شوێنە حاشار دراون[2] کە دیارە ئەو بۆچوونە ناتوانێ راست بێ، چونکو ئەو شتوومەکە لە شوێنێك نەشێردراونەوەو ژێرخاك نەکراون، بەڵکوو بە شێوەیەکی بلآو و، هەرشتە لە شوێنێك دیتراوەتەوە، هەر ئەو قەلآ گەورەش ناشاردرێتەوە. گودار هەروەها دەنووسێ کە دەسەلآتداری قەلآی "زێوە" فەرمانبەرداری دەسەلآتی ماد بووە، کەچی ئێمە ئەوکات دەوڵەتێکی ئەوتۆ بە دەسەلآتی مادمان نەبووە، کە لە ناوەندی ماننا حاکم نشینی هەبووبێ.[3] بەلآم خانمی "ئیدات پرادا" دەڵێ: ئەو قەلآیە لە لایەن ماننایەکانەوە سازکراوەو گومانی بۆ ئەوە دەچێ کە سەکایەکان ئەوێیان وێران کردبێ.[4] "رابێرت دایسۆن‌و کرافۆرد"یش کە بۆخۆیان لەم شوێنە خەریکی توێژینەوە بوون (1964ی زایینی) لەسەر ئەو باوەڕەن کە "سەکایەکان" کە تالآنچی‌و بێ‌رەوش‌و تەرتیب بوون بوونەتە هۆی وێرانیی ئەم قەلآیە.[5] بەلآم سەرەڕای ئەو هەموو بۆچوونە جیاوازانە بە بڕوای نووسەر بۆچوونی "ئیدات پرادا" زیاتر لەهی ئەوانی‌تر لەگەڵ لۆجیکەو عەقڵ دەگونجێ، جگە لەوەش لەسەر وێران بوونی قەلآی زێوە دەبێ ڕوودانی بەلآ سروشتی‌یەکانی وەك بومەلەرزەش بخەینە بەرچاو کە زیاتر لە شتی دیکە وەڕاست دەچێ، چونکو ئەگەر ئەو قەلآیە لە ئاکامی هێرشی دوژمن دا وێران بکرایە شوێنە گرینگو تایبەتییەکان لەناو دەچوون، هەروەها ئەگەر وابوایە شتە بەنرخو پڕبایەخەکانیان لەگەڵ خۆیان دەبرد. هەر وەك پێشتر ئاماژەمان پێ‌کرد کاتێك سارگۆنی دووهەم دەستی دایە هەشتەمین لەشکرکێشی خۆی، هەرچی بەکاری دەهات‌و بایخێکی هەبوو لە

[1] هونەری ئێران لە سەردەمی مادو هەخامەنشی لە 99.

[2] هونەری ئێرانی کۆن ل104.

[3] هونەری ئێرانی کۆن ل 104 کە ئەویش لە ل 117ی کتێبی ئازەربایجان لە گەشتی میژووی ئێران وەریگرتوە.

[4] هەمان سەرچاوە ل172.

[5] هەمان سەرچاوە ل 173.

www.pertwk.com

دانەوێڵەو مەڕو ماڵاتو تەنانەت کۆڵەکەکانی بنیاکانیش لەگەڵ خۆی بۆ ئاشوور برد، ئەی چۆن قەڵایەکی وەك "زێوە" کەوتبێتە دەست دوژمنو ئەو هەموو شتە پڕبایەخەو بەنرخە هەر ئاوا مابێتەوەو لەگەڵ خۆیان نەیان بردبێ، یا ئەو تەرمانەی لەوێ بوون هەروا لە دیوەکان کەوتوونو نەشێردراونەتەوە، دیارە ئەگەر مردوو بە شێوەی ئاسایی مردبێ، تەرمەکەی بە پێی دابونەریتی وەخت دەنێژرێ، ئەویش نە لە وەتاغ داو چەند مردوو لە یەك شوێنو بێ سەرەوبەرە، بەڵکوو لە شوێنێکی تایبەتی جێی ناشتنی مردوان لە تابوت یا شتێکی دیکە دا دەپێچرانەوە. لە لایەکی دیکەوە ئەگەر بەهۆی دوژمن بکوژرانایە دەبوو جێبرینی شیرو خەنجەر یا تیروکەمان لەسەر بەدەنیان یا لەسەر جەستەیان دیاربوایە. تەرمی مردوویەك لەخەوداو لەنێو پێخەف دا چۆن دەتوانین لێکۆڵینەوەی لەسەر بکەین؟ ئایا ئەو کەسانە، ژنو مێرد لەو هاتو هاوارە دا وەخەبەر نەهاتوون؟ بەڵکوو بتوانن هەڵێن دەرباز بن. کەوابوو گومانی وێچوو لەسەر هاتنی بوومەلەرزەیەك دیوارو میچەکانی وێران کردوەو لەگەڵ زەوی تەختی کردوەو دوایەش تۆزو خۆڵ دای پۆشیوەو مەودای هەڵاتنو خۆ دەربازکردنی بە دانیشتوانی قەڵاکە نەداوەو بێ ئەوەی مەودایەك بدا کوشتوونی، بە شێوەیەك کە بە وتەی لێکۆڵەرەوان "هێندێك لە مردوەکان هەوڵیان داوە بێنەدەر، بەڵام هاتنە خواری ئاوارو وێران بوون مۆڵەتی پێنەداون.

"رۆمێن گریشمەن" زۆر تێکۆشاوە ئەوە بسەلمێنێ کە قەڵاکە هی سەکایەکان بووەو ئەوەی ماوەیشەتەوە هەر هی ئەوانە،[1] بەڵام لە روانگەی نوسەرەوە، هەرچەند هێندێك ئاسەواری هونەری سەکایەکان لەم قەڵایەدا هەن بەڵام ئەوە تەنیا ئاسەوارێکی کەمە، چونکو سەکایەکان ئەوەندەیان دەرفەت نەبووە قەڵاو دامو دەزگایەکی ئاوا سازکەنو شوێنەوارێکی ئاوا بخولقێنن. ئاخر بە گوێرەی بەڵگەنامە مێژوویییەکان، سەکاکان تەنیا 28 ساڵ لە ئاسیا دا دەسەڵاتداری یان کردوەو دوایە هەر بەو توندیەی کە هاتبوون ئاواش لەناو چوون، ئەو ئاسەوارە هونەرییەی لێشیان ماوەتەوە زیاتر هی خەڵکە وەریان گرتوەو بە دەستی خەڵکیتر یا ئەو کەسانەی دواتر لەم شوێنە نیشتەجێ بوون دروست کراون، لەوەها بارودۆخێکدا سەکایەکان نەیان دەتوانی ببنە خاوەنی ئەو قەڵاو

---

[1] هونەری ئێران لە دەورەی مادو هەخامەنشی ل 99.

بورجانە. دیسانیش بە وتەی "لووئی واند بنێرگ" هێشتا زۆر زووە بۆ ئەوەی لەم بوارە داو لەسەر لاساکردنەوەی هونەری ئەو قەومانە لەیەکتر بە ڕاشکاوی بۆچوونی خۆمان دەربڕین.[1]

بەڵام گومان لەوە دانیە کە ئەو قەڵایە هی ماننایەکانەو ئەگەر بەڵگەو شتی نوێتر دەست کەویێو بدۆزرێتەوە ئەو مەسەلە بە تەواوی روون دەبێتەوە، چونکو ئەو شوێنەوارانەی لە ماننایەکان جێماون ئەو راستییە ئاشکرا دەکەن، هەروەك بە وتەی "دیاکونوف" ئەو شوێنەوارانەی لە "زێوە" دەست کەوتوون بەشی زۆریان دەستکردی سەنعەتکارانی خۆماڵیو خەڵکی ئەو ناوچەی کوردستانن‌و، کاتێك لەگەڵ کەلو پەلی دەستکەوتوو لە رۆژئاوای ماننا پێکەوە هەڵیان سەنگێنین ئەم بۆچوونە زیاتر روون دەبێتەوە.

دیاکونوف دەڵێ: "سەرچاوەی هەموو ئەو کەلوپەلە هونەرییانەی گەنجینەی سەقز هەر ناوچەی سەقزەو کاری هونەری دانیشتوانی سەرەکی زنجیرە شاخی زاگرۆس‌و بە تایبەتی هی مەڵبەندی ماننایە.[2] ئەوە قسەیەکی زۆر بەجێیەو بۆ سەلماندنیشی هەر ئەوەندە بەسە کە زەین بدەینە جامی زێڕینی تەپۆڵکەی "حەسەنلوو"و باقی ئەو شتانەی لەوێ دۆزراونەوە، چونکو بۆچوونی هەموو لێکۆڵەرەوەکان لێرەدا ئەوەیە کە قەڵاکەو کەلوپەلی دەستکەوتوو هی ماننایەکان بووە.

نوقسانی لێکۆڵینەوەی هیندیك کەس لەوەدایە کە کاتێك لەسەر شتێك لەسەر موتالا دەکەن تەنیا ئەو بابەتە دەبینن‌و لە لایەنەکانی دیکە غافڵن. بۆ نموونە یەکێك دەخوازێ لەسەر مادەکان لێکۆڵینەوە بکا یا بابەتێك لەسەر شوێنێك‌و خاکێك بنووسێ، هەر نووسراوەو کتێبێك لەو بابەتەوە دوابێ، نوسراوەکانی دەردێنێ‌و بەو بابەتە یا بەو شوێنەوارەی دەلکێنێ، بێ ئەوەی دووری‌و نیزیکی شوێنەکە یا پێشینەو رابردووی ئەو مەسەلەو بابەتەو بە تایبەتی خەڵکی ئەو خاکەو چلۆنایەتی پێوەندییان لەگەڵ قەومەکان‌و دەوروبەریان بەرچاو بگرێ. نموونەیەکی دیکە ئەوەیە کە تاقمێك هەوڵیان داوە گەنجینەی "زێوە" بە هی مادەکان لەقەڵەم بدەن، وەك "ئار.ئو.بارنێت R.O.Barnettt" مووزەداری

[1] شوێنەواری ناسی ئێرانی کۆن ل 113.

[2] مێژووی ماد، ا.م.دیاکونوف ل 307و ئازەربایجان لە گەشتی مێژووی ئێران دا.

www.pertwk.com

بریتانیایی لە لەندەن کە دەنووسێ: ئەوەی لە "زێوە" دەست کەوتوە، دەبێ وەك تایبەتمەندی هونەریی مادەکان چاولێبکرێ! [1] و یا "لووئی واندنبێرگ" کە بێ ئەوەی هیچ بەڵگەیەك بێنێتەوە بە هی مادەکانی دەناسێنێ. [2] جا بۆ ئاوا دەڕواننە بابەتەکە؟ هەر لەبەر ئەوەی ئەو ئاسەوارە لە خاکێك دابووە کە مادەکان لەوێدا نیشتەجێ بوون‌و دیارە ئێمەش مادەکان لە تیرەکانی قەومەکانی "میزوپۆتامیا یا مەنزوومەی زاگرۆس" دەزانین‌و بە تایبەتی ئەوان لە تیرەکانی لیلوییو گۆتی‌و یا کورد دەناسین، بەڵام نابێ ئەوان بە شێوەیەکی ساکارو جیا لە ریشەی سەرەکی نەتەوەییان بێنینە بەرتوێژینەوە. ئەوەش ڕاستی‌یەکی ئاشکرایە کە هۆی پێوەندی ئەو قەومانەو شارستانیەتیان لەگەڵ قەومەکانی دیکەی ڕۆژهەڵات مادەکان بوون.

تەپۆڵکەی "حەسەنلوو Hasan-lou"

لە شوێنەوارەکانی دیکەی سەردەمی "موکری =ماننا" کە لەسەردەمی دێرین ماونەوە، ئەو شوێنەوارانەن کە لە تەپۆڵکەی "حەسەنلوو" دۆزراونەوە. ئەو شوێنە لە دەکیلۆمیتری باکووری ڕۆژهەڵاتی نەغەدەو باشووری ڕۆژئاوای دەریاچەی ورمێ لە پەنای گوندێك بە نێوی "حەسەنلوو" هەڵکەوتووە، هەر لەبەر ئەوەش بەتەپۆڵکەی "حەسەنلوو" نێودێر کراوە. ڕووباری "گادەر" کە هێندێك بە هەڵە دەنووسن "گودار" بە قەراخ ئەو تەپۆڵکە دا دەڕوا. [3]

ئەوەی بە ڕواڵەت دیارە، بۆمان دەردەخا کە ئەو شوێنە شارێك بووە کە تەپۆڵکەی "حەسەنلوو" لەنێوەڕاستی شارەکە دا بووەو، چەند تەپۆڵکەی دیکەش کە لە دەوری ئەو هەڵکەوتبوون‌و شوێنەواریان دیارە باقی شارەکەیان پێك هێناوە کە وەك قەڵا بوونە. چونکو یەکێك لە قەڵا هەرە ناسراوەکانی ئەو دەوەرە "قەڵای دم دم" بووە کە هەر لەو شێوە بووەو، قەڵای ناوەندی دوایین پەناگەی خەڵکی شار لەکاتی هێرشی دوژمن دابووە.

---

[1] هونەری ئێرانی باستان ل 189.

[2] دێرینەناسی ئێرانی کۆن لاپەڕەکانی 35و 134.

[3] ئەو ڕووبارە لە شوێنێکە کە "گادەر"ی پێ‌دەگوترێ، بەڵام لە ئەسڵی خۆی دا Ga-drr بە مانای گاکوژە هەروەك لە سەرەوە باسمان کرد لە هێندێك کتێب دا بە هەڵە "گودار"یان نووسیوە.

بۆ یەکەم جار لە ساڵی 1313ی هەتاوی بە دوای ئەوەی دا کە کارمەندێکی دایرەی دوخانیەی ورمێ کە بۆ چاوپێکەوتنی مووچەو مەزرای توتنەوانانی ئەو ناوچەیە چوو بوو، وێڕای گفتوگۆ دەگەڵیان، لێیان دەبیسێ کە شوێنێکی ئاوا هەیە، ئەویش کە لە بایەخو گرینگی ئەو شوێنە حاڵی دەبێ، ئیزن لەوەزارەتی فەرهەنگ کە ئەوکات شوێنەوارناسیشی لەژێر چاوەدێری دابووە وەردەگرێو خەریکی توێژینەوە دەبێو هێندێك شتیش دەدۆزێتەوە. دوو ساڵ دواتر "سراورل ئیستین"ی ئینگلیزیش بە دوای لێکۆڵینەوە لەو شوێنە هێندێك شت دەدۆزێتەوە. لە ساڵەکانی "1326 ـ 1328ی هەتاوی)دا محمودیراد لەگەڵ کەسێکیتر بە ناوی "علی حاکمی" بۆ جارێکیتر خەریکی توێژینەوەی ئەو شوێنە دەبێ[1] و ئاخریەکەی لە ساڵی 1334ی هەتاوی دا لێژنەیەکی هاوبەشی ئێرانیو ئەمریکایی بە سەرۆکایەتیی "رابێرت دایسۆن" مامۆستای زانستگەی پەنسیلوانیای ئەمریکا، دەستبەکار دەبن کە ئاکامی زەحمەتی ئەوان لە شێوەی ئێستای تەپۆڵکەی "حەسەنلوو" دا خۆ دەبینێتەوە.[2]

چلۆنایەتی بینای تەپۆڵکەی "حەسەنلوو" بەم شێوەیە کە لە ژێرەوە ئاماژەی پێدەکەین:

لەنێو قەڵاکە دا حەوشەیەکی 30×20 میتر سازکراوە کە خانوەکان لە دەورادەوری ئەودان. لە لای باکووری ئەو حەوشە بینایەك هەڵکەوتووە کە دەرکەوتووە شوێنی ژیانی ژنان بووە، چونکو زۆری قوتوولەی تایبەتی خۆجوان کردنی ژنان، کلچۆكو کلدانی لە ئێسك سازکراوی لێ دۆزراوەتەوە. لە یەکێك لە هۆدەکانی ئەو خانوەش ئێسکبەندی 11 ژنو منداڵ دۆزراوەتەوە کە بە شێوەیەکی نارێكو پێك مابوونەوەو یەکێك لەوان دەستی خۆی بۆ ئێسکوپروسکی منداڵێك درێژ کردبوو، لەسەر ئەو باوەڕەن کە دایکێك بووەو ویستوویە منداڵەکەی دەباوەش بگرێ. لە هۆدەیەکی دیکە دا جەندەکی ژنو

---

[1] ئەو دوو کەسە ئاکامی کاری خۆیان لە گۆڤاری راپۆرتەکانی باستان ناسی (دێرینەناسی دا لە ساڵی 1329 دا) چاپو بڵاو کردۆتەوە.

[2] بۆ زانیاری زیاتر لەسەر تەپۆڵکەی "حەسەنلوو" لە گۆڤاری "هونەرو گەل" ژمارە 163 لاپەڕەکانی 53 ـ 33 و باستانشناسی ئێران لاپەڕەکانی 28و 27و هەروەها شوێنەواری باستانیو بیناکانی ئازەربایجان، نووسینی احمد دیباج لاپەڕەکانی 7 ـ 16و کاسەی زێڕینی سێهەزار ساڵە لە حەسەنلوو، نووسینی سید محمد تقی مصطفوی لە گۆڤاری نەخشو نیگار دا لاپەڕەکانی 5 ـ 44، هەروەها کتێبی ئازەربایجان لە گەشتی مێژووی ئێران دا لە نووسینی دۆستی زانام ڕەحیم ڕەئیس نیا کە بۆخۆشم کەڵکم لێ وەرگرتوە، بڕوانن.

www.pertwk.com

پیاوێك دۆزراوەتەوە کە وادەنوێنێ پێش ڕووداوەکە لە خەودابوون.[1] هەر بەم شێوە ئێسكو پرووسكی هێندێك بنیئادەمو حەیوان لە برِێك شوێنی دیکەی قەڵاکە دۆزراونەوە. خاتوو "ئیدات پرادا" رادەی ئێسکبەندییە دەستکەوتووەکانی قەڵای چل دانە نووسیوە. ئەو مەسەلە نیشان دەدا کە ڕووداوێکی چاوەڕوان نەکراو بەسەر ئەو قەڵایە دا هاتووەو هەموو شتی لەناو بردوەو تۆزی رۆژگاریشی لێ نیشتوە. گومانی ئەوەی لێ دەکرێ کە لە ئاکامی ئاگر تێبەربوون دا وای بەسەر هاتبێ، گویا کاتی ئەو ئاورتێبەردانەش لەنێوان ساڵەکانی 815و 790ی بەر لەزایین بووە[2]، کارەکەش بەهۆی سەربازەکانی "ئۆرارتوئی"[3] یا ئاشووری ئەنجام دراوە. لە لای باشووری حەوشەکە چەند بینایەك هەن، لە ریزی ئەوان دا هۆڵێکی گەورەش هەیە کە چەند هۆدەی بەسەرەوەیە. توێژەرەوان دەڵێن ئەو هۆڵە پەرستگە بووەو چەند کۆڵەکەی داریشی هەبووە. درێژایی ئەو هۆڵەیان 24/30 میترو پانایییەکەیان 18/5میتر بەرئاورد کردوە، گرینگتر لەوەش میچە دارینەکەیەتی کە حەوت میتر بڵیند بووە. چەند سەکۆو چەند ئاتەشگاو جێگەی تایبەتی بۆ رێوڕەسمی ئایینیو ئەنباری چەكو چۆلی هەبووە کە گەلێکی شمشێرو سەرەڕمی ئاسنو ئەو جۆرە کەلو پەلە تێدابووە.

لای رۆژئاوای حەوشەکە لە روانگەی دێرینەناسییەوە گرینگترین شوێن بوو، چونکو کاسە زێڕینە نایابو زۆر بەنرخەکەی لە یەکێك لە پازدە هۆدەکەی ئەو بەشە دۆزراوەتەوە. ئەو جامە کەهی ماننایییەکان بووە،21 سانتیمیتر بەرزایی بووە، دەوری زارکەکەی 60 سانتیمیترو گرانایی 590 گرەم زێڕی نایابو خالسە.[4] "ئیندرێ گودار"ی فەرانسەوی لەسەر ئەو جامە نووسیویەتی: "زۆر عالیو سەرسووڕهێنەرەو بە زۆر دیمەنی ئەفسانەیی رازاوەتەوەو پڕپڕە لە لەتافەتو جوانی هونەری جۆراوجۆرو بێوێنە."[5]

---

[1] هونەری ئێرانی دێرین، ل 154 رابێرت دایسۆن.

[2] ادییەکانو پارسییەکان نووسینی کالیکان، لاپەڕەکانی 31 ـ 30.

[3] لەبەر ئەوەی ئەو رێکەوتە لەگەڵ سەردەمی حکوومەتی "ئیشپوئینی"و "مینوئای" کوڕی لە ئورارتو هاوکاتەو لەگەڵ کاتی هێرشی ئەوان بۆ واننا یەك دەگرێتەوە، ئەو ئاورتێبەردانی بە کاری ئەوان دەزانێ.

[4] گۆڤاری وێنەداری هەواڵەکانی لەندەن Illustrated London News، ژمارە 27 ساڵی 1958ی میلادی.

[5] هونەری ئێرانی باستان (دێرین) ل 154.

گۆڤاری لایفی ئەمریکا دوای وتووێژێك کە لەگەڵ"رابێرت دایسۆن"ی سەرۆکی لێژنەی توێژینەوەی هاوبەشی ئێرانو ئەمریکا کردی لەژمارە 12ی ساڵی 1959ی زایینی لە راپۆرتێکی وێنەدار دا کە لەژێر سەردێری "لە نهێنیيەکانی جامی زێڕین دا فەرهەنگێکی نادیار دەرکەوت" نووسیویەتی:

"ئەو بایانەی لە ماوەی 2800 ساڵ دا دەهاتنو هەموو دەشتایی ویشکی باکووری رۆژئاوای ئێرانی دەگرتەوە، بارستایی ئەو خاکو خۆڵەی زیاترو ئەستوورتر دەکرد کە کاسەی زێڕینی لە دڵی خۆی دا حەشار دابوو... تا چەند مانگ لەمەوپێش هەیئەتی هاوبەشی زانایانی ئێرانیو ئەمریکایی، یەکێك لە گەورەترین دۆزینەوەکانی دێرینەناسیان بەئەنجام گەیاند، ئەوەتا لە رووی ئەو دیمەنە ئەفسانەیانەی کە لەسەر کاسەیەکی زێڕین نەخشاون دەتوانین لەسەر ئەو خەڵکانەی دروستیان کردوە زانیاری وەدەست بێنینو لەژیانو بیرو باوەڕیان بگەین."[1]

ئەو کاسە لەگەڵ جەندەکی سێسەرباز هێنراونەتە دەر کە وادەنوێنێ ئەو سەربازانە ویستوویانە ئەو جامەی لە سووتان لەنێو ئاگر دا رزگار کەن. وا وێدەچێ کە سەربازەکان بۆ بەخاوەن کردنی جامەکە ئاوقەی یەکتر بووبنو بەشەڕ هاتبن، چونکو یەکێك لەوان بە شێوەیەك کەوتۆتە سەرخاك کە خەنجەرێکی لە پشت چەقیوەو کاسەکەشی لە مشتی گرتوە.[2]

لەسەر نەخشو نیگاری سەر ئەو جامە "غلامرضا معصومی" لەو بڕوایە دایە کە لە حیکایەتە کۆنەکانی فارسی وەك "مهر فراخ دشت" کە سواری عارەبانە دەبێو لەگەڵ هاوڕێیەکان دەچێتە شەڕی دوژمن، یا سەرکەوتنی فەرەیدوونی پێشدادی بەسەر زوحاکی ماردووش" ئیلهامیان وەرگرتوە. بەڵام "ئیدات پرادا" پێی وایە بۆ سازکردنی ئەو نەخشو نیگارانە لە حەماسەی "هۆریانییەکان" ئیلهام وەرگیراوە کە لەو دا خەڵکانێك لە قەوقاز ڕا هاتبوونە ئاسیای نیزیكو لە هەزارەی سێی پێش زایین لەبین النهرینو سووریەو فەلەستین ژیابوون، دوایە بەرەو رۆژئاواو بۆلای دەریاچەی ورمێ هاتوونەو لەوێ بە "ماتی ئێن" ناسراونو، قارەمانی ئەوان بە "کۆماری بی" نێودێر کرابوو. هەروەها دەڵێ کە

---

[1] ئازەربایجان لە گەشتی مێژووی ئێران دا. رەحیم رەئیس نیا.

[2] مادەکانو پارسەکان، ویلیام کالیکان لاپەڕەکانی 31و 30.

www.pertwk.com

هێندێك شکڵی وەك پێشکەش کردنی منداڵ بە باوك شەڕ لەگەڵ نمای چیایەك (کە نیوەی سەرەوە بنی ئادەمەو خوارەوەشی لە نەخشی کێوێك دا خۆی دەبینێتەوە کە دەوری داوە)و ... لەگەڵ ئەو حەماسە یەك دەگرێتەوە.[1]

"گیرشمەن" ئەو جامەی بە دەسکردی هۆزانوانانی خۆماڵیماننا دەزانێ کە نەخشەکانی هی ڕێوڕەسمی ئایینیو هێندێك شتیترن کە زۆر لەو ئاسەوارانە دەچن کە لە ناوچەکانی نێوان "ئەناتۆلی یا ئەنادۆڵ"ی ڕۆژهەڵاتو سووریەی باکوور تا کێوەکانی زاگرۆس واتە ئەو خاکەی کە بە وتەی مینۆرسکی هەر لە ئەزەلەوە نیشتمانی کوردان بووە دۆزراونەوەو هی ئاخریەکانی هەزارەی دووهەم تا هەزارەی یەکەمی بەرلەزایین ـن.[3,2]

وێڕای ئەوەی سەرنج دەدەینە وتەی گیرشمەن، ڕاستییەکی دیکەمان بۆ دەردەکەوێ، ئەویش ئەوەیە بە وتەی بەشی زۆری لێکۆڵەرەوەکان بە ڕوانین لە شوێنەوارەکانی تەختی جەمشید کە هی سەردەمی هەخامەنشینو وەك یەك چوونیان لەگەڵ نەخشەکانی جامی زێڕینی "حەسەنلوو"و ئاسەواری دیکەو بە لەبەرچاو گرتنی مەودای سەردەمی لە بەینی ماننا و هەخامەنشییەکان، مەدەنیەتو فەرهەنگی مانناکان بەتەواوی ڕەخنەی لە ژیانی هەخامەنشییەکان دا کردوە. بە تایبەتی ئەو شوێن دانانە، لەبەرد تراشی تەختی جەمشید دا دەردەکەوێ، بە فەرمایشی مامۆستا سەعید نەفیسی نەخشو نیگاری کاسەی حەسەنلوو زۆر لەو نەخشو نیگارە زێڕینە دەچێ کە لە ساڵی 1315 لە کلاردەشتی مازەندەران دەست کەوتوون. بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە کلاردەشت لە مازەندەران هەڵکەوتووە، دەردەکەوێ شارستانیەتی ماننا لەڕۆژهەڵاتیش تا مازەندەرانی ئەوکات چووبێتە پێش.[4] ئەوە شتێکە کە سید محمد تەقی مستەفەویش ئاماژەی پێکردوەو لەگەڵ ئەوەی پێوەندییەك لە نێوان ئاسەواری دەست کەوتوو لە "حەسەنلوو" و "زێوە" دەبینێ، زانیارییان

---

[1] هونەری ئێران لە سەردەمی مادو هەخامەنشی، ڕۆمن گیرشمەن ل29.

[2] هەمان سەرچاوە.

[3] ئەو وتەی گیرشمەن جارێکیتر بخوێننەوە تا لەو ڕاستییە بەئاگا بن کە ئەو جامە زۆر لەو شوێنەوارانە دەچێ کە لە ناوچەکانی ئاماژە پێکراو کە لە ڕوانگەی ئەو لە باری جوغرافیاییەوە هەر کوردستانەو بە قەولی مینۆرسکی هەر لە سەرەتاوە نیشتمانی کوردان بووە دۆزراونەتەوە.

[4] مێژووی کۆمەڵایەتیی ئێران لە دەورەی بەر لە مێژوو... ل 219 نووسینی مامۆستا سەعید نەفیسی.

لەسەر دەداو دەنووسێ: هۆزانوانانی ماننایيش كە دوايە كەوتنە ژێر دەسەلاَتی مادەكانو لە ئاخريش دا وايان لـێ هات كەوتنە ژێر سەيتەرەی هەخامەنشييەكانو لەساز كردنی ساختومانی تەختی جەمشيد دا بەشدار بوون.[1]

لە رۆژهەلاَتی حەوشەی قەلاَی "حەسەنلوو" پاشەواری چەند ئەنبارو تەويلەيەكی ئەسپ دەكەوێتە بەرچاو، يەكێك لەعەنبارەكان پڕبوو لە كووپەی گەورە كە گومانی ئەوەی لـێ دەكرا بۆ ئاو ڕاگرتن كەلَكيان لـێ وەرگيرابێ، هەر لەو بەشەدا پاشماوەی كەمێك ترێی توليَخاوەو ئێسكو پروسكی ژنو پياوێك كە لەباوەشی يەكتر دا ئارامیان گرتوەو هەر بەو حالَە گيانيان لەدەست داوە، دەبيندرێ.[2]

لەو شتانەیتر كە لەو قەلاَيە دا دەست كەوتوون، گلَكۆيەك بووە كە مردووييەكی تێدا بووەو لەتەنيشت ئەويش ئێسكو پروسكی سێ ئەسپو هێندێك شڕو شالاَتی ديكەی لـێيە، چونكو قوربانیكردنی ئەسپ لە لای سەكايەكان لەكاتی بەخاك ئەسپاردنی مردوو دا باو بووە، لەوانەيە ئەو گلَكۆيە هی يەكێك لە سەكايەكان بێ، بە تايبەتی رازاوەيی زينو بەرگی ئەسپو هەبوونی لغاوێكی لە برۆنز (زەرد)ی كە بە ميلەيەكی بادراوە سازكراوە، پێشتريش ئەو چەشنە لغاوە لەگۆڕی سەكايەكان دا لە ناحيەی "كووبان" دۆزراوەتەوە[3] ئەو بۆچوونە وەڕاست دەگێڕێ.

گريشمەن لەوەش زياتر دەدوێو دەلَێ: "لە حەسەنلوو، لە پەنا لاشەيەكی مرۆڤ لەوحێكی زەرد هەبووە كە سەرە ئاسكێكی لـێ هەلَقەندرا بوو." با ئەوەش بزانين كە سەرە ئاسك نيشانەی دياری قەومی سەكايە. ئەو لەو بڕوايە دايە كە ئەو لەوحە سينەبەندێك بووە كە ئورارتوويەكان بوويانەو پياوەكانيان لە مليان دەكردو سەكايەكانيش لاسايان كردوونەوە.[4] چونكو سينەبەندە زێڕينەكانی

---

[1] گۆڤاری نەخشو نیگار ل 58.

[2] هونەری ئێرانی باستان = دێرین، ل 154 "ئیدات پرادا" لێرەدا پێویستە ئاماژە بە شتێکی زۆر پێویست بکەین، ئەویش ئەوەی کە لە سالَی 1375ی هەتاوی، زانایان رایان گەیاند کە لەم دەوەرە لە کووپەیەکی دێرین دا کە دەگەڕێتەوە بۆ چەند هەزار سالَ پێش زایین، گەردی شیرەی ترێیان دیوەتەوەو بۆیان دەرکەوتوە کە ئەو کات شەرابسازی هەبووە.

[3] هونەری ئێران لە سەردەمی مادو هەخامەنشیدا، رۆمەن گیرشمەن ل 28.

[4] هەمان سەرچاوە.

www.pertwk.com

"زێوە"ش هەر لەم چەشنەن، ئەو گومانە زیاتر دەبێ کە بەوتەی گریشمەن گڵکۆکەی "حەسەنلوو"ش هەر هیئەوان بێ.

لە کۆتایی باس لەسەر داننا، ئەو پرسیارە دێتە گۆڕێ کە ئاخریەکەی دەسەڵاتی داننا بەهۆی کام هێز رووخا دەسکەوتی ئەو رووخانە چ بووە؟ تا ئێرە دوو هێزا لە رووخاندنی حکوومەتی داننا دا بە شوێن دانەر دەزانن، بڕێك لە لێکۆڵەرەوان سەکایەکان یا ئێسکیتەکان یا سیتەکانو تاقمێکیش مادەکان بەهۆی لەناوبردنی داننا دەزانن. ئەوەی گومانی تێدا نیە، بە دەستەوە گرتنی دەسەڵاتی تەواوی مادەکان لەخاکی داننا دایە، چونکو دوای دامەزرانی حکوومەتی ماد لە خاکی ئەوان دا ئیتر نێوی داننا نەهاتەوە گۆڕێو ئەستێرەی بەختیان ئاوا بوو. بەڵام ئەو پرسیارە کە ئایا سکا یا سیتەکانیش هێرشیان کردۆتە سەرخاکی دانناو ئەوێیان گرتوەو حکوومەتێکیان بەنێوی خۆیان پێك هێناوە؟ و ئەگەر هەرەس هێنانی حکوومەتی داننا بەهۆی سەکاکانەوە بووە، لەو کاتەوە ئەوان دەستیان بەسەر داگرتوە هەتا ئەو کاتی بەهۆی مادەکان لەناوچوون داننایەکان چیان بەسەر هاتوە؟

وڵامی نووسەری کتێب بۆ ئەم پرسیارانە ئەوەیە کە داننایەکان بە دوای شکانی پاشاکەیان "ئاخشر" لە "ئاشوور بانیپال" لە ساڵەکانی 59 ـ 660ی بەرلە زایین، دەستیان بە راپەڕین بە دژی دەزگای حاکم کردو پادشایان کوشتو تەرمەکەیان لە کووچەو کۆڵانی شاری "ئورمێت ج ئورووميە = ورمێ" دا فڕێ داو، بەدوای ئەو راپەڕینە دا نائارامی بێسەرەوبەرەیی پەیدابوو، دەسەڵاتی ئاشوور هەلەکەی قۆستەوەو وڵاتی دانناکانی کردە باج دەری خۆیو لە راستی دا ئەو خاکە بوو بە کۆلۆنیایی ئاشوورو بە یەکجاری سەربەستی خۆی لەدەست دا. هەر لەو سەردەمەدا شەپۆلی ترسناکی "سەکایی" لە سنووری داننا نیزیك بۆوە، لێرە بە دواوەیە کە مێژوو روونی نەکردۆتەوەو، مێژووزانانیش هەریەکە قسەیەکی لێ دەکەن، لەوحاڵەدا کە هێندێك بڕوایان وایە سەکایەکان خاکی داننایەکانیان گرتوەو لەوێ جێگیر بوون، بڕێکیتر وەك ا.م.دیاکونوف، لەگەڵ ئەو بۆچوونە نینو دەڵێن سەکاییەکان لەگەڵ داننایەکان دژی ئاشوور یەکیان گرتوەو بۆ ماوەیەك لەداننا ماونەتەوە. ئەوەش راستە چونکو ماوەیەك لە وڵاتی

ماننا دابوون.[1] بەڵام من وەك نووسەری ئەم كتێبە لە لایەنگرانی دیاكونوف دەپرسم، ئەدی سەكاكان لەكوێ بوون؟ لەچ شوێنێك نیشتەجێ بوون‌و ناوەندیان كوێ بووە؟ ئایا بە ڕەنگەو دەبێ دەتوانین مەسەلەكە روون كەینەوەو وڵامێك بۆ پرسیارەكەی سەرەوە بدۆزینەوە؟

هیچ گومان لەوە دانیە كە ئێسكیتەكان یا سەكایەكان لە خاكی مانناكان دا ماونەوەو نێوی ئەو قەومە ترسی دەخستە دڵی خەڵكی سەر ڕێگایان‌و تەنانەت خوێندنەوەی تاڵان‌و بڕۆی ئەوان لە كتێبان دا، هەر ئێستاش مرۆڤ دەترسێنێ. لە وڵاتێكی وەك ماننا ئەویش لە سەردەمی لاوازیو بێسەرپەرستی دا (پێشتر گوتمان ئاخشری پادشای ماننا كوژراو ئەو وڵاتە بوو بە باج دەری ئاشوور...) چۆن حیزو سڵامەت دادەنیشێ‌و جووڵە ناكا؟ لەزۆر كتێبی جۆراوجۆر دا دەخوێنینەوە كە هیچ تێكهەڵچوونێك لەنێو ئەوان‌و مانناییەكان نەبووە،[2] ئەوەش ناگونجێ مەگەر سەكایەكان بێ هیچ زەحمەتێك‌و خۆڕاگری مانناییەكان چووبنە ئەوێ‌و كردبێتیانەس وڵاتی خۆیان. هەرچەند ئاشوور بانیپاڵ‌و بەر لەویش سارگۆنی دووهەم لە وڵاتی ئیسكیتەكان یا سەكاكان دەدوێن، بەڵام هەر لەبەر ئەو ئەگەرو مەگەرانە تا ئەوڕۆ هیچ كەس نەیتوانیوە بە ڕوونی ئەو پاشایەتی‌یەی كەپاشاكانی دیكە باسیان كردوون دیاری بكا. ئەو سەرچاوانەی بەدەستەوەن لایان وایە تەنیا شوێنێكی ئەوانی لێ ماونەتەوە هەر وڵاتی ماننایە. ئاكامی باسەكە دەبێتە ئەوە كە قەومی سەكا كاتێك لەهێرش‌و تاڵان‌و بڕی خۆیان دا گەیشتوونە خاكی ماننا هیچ بەرگرییەكیان لەپێش نەبووە، بەسانایی لەوێ نیشتەجێ بوون‌و لەوێوە هێرشی خۆیان بۆسەر ئورارتو و ئاشوورو ماد درێژە داوە، هەر لەو بارودۆخەش دابووە كە لەلایەن مادەكانەوە پێشنیاری یەكبوونیان بۆ كراوە تا بەیەكەوە لەبەرانبەر ئاشوور دا ڕاوەستن، ئەو یەكیەتییەش سەری گرتوە، بەڵام كاتێك مادەكانیان ئاوا بە ساكاری لەبەر دەستی خۆیان دادیت، ڕایان گۆڕاو لەگەڵ ئاشوور كەوتنە كەین‌و بەین سازكردن‌و دواتریش ئاشكرایە كە لەمیوانداری بەشكۆی مادەكان دا گەورەكانی سەكایی هەموو كوژران‌و... . كەوابوو دەتوانین لەسەر یەك بەو ئاكامە بگەین كە

---

[1] مێژووی ماد ا.م.دیاكونوف ل 230 بەدواوە.

[2] ئازەربایجان لە گەشتی مێژووی ئێران دا، ڕەئیس نیا، مێژووی ماد لە دیاكونوف‌و ... .

www.pertwk.com

ماننای شکست خواردوو لە ئاشوورو پڕلە نائارامی، کەوتۆتە بەر هێرشی سوارەکانی شەڕکەری سەکایی یا سیتەکانو چونکو کەس نەبوو بەرەنگارییان بکا لەگەڵ سەرۆکەکانی قەوم کە بە پێی نەریت لە شوورای دەسەڵاتدارەتی دا دەستیان هەبووە، بە ڕێککەوتن گەیشتوونو خاکی ماننا بۆتە شوێنی مانەوەی ئیسکێتو سیتەکانو لەم شوێنەدا لەگەڵ مادەکان ڕێك کەوتوونو لەگەڵ هێزی پرشو بڵاوی ماننایی دا دەستیان دا بەربەرەکانی بە دژی ئاشوور. لەو بەینەش دا گۆشەو کەناری خاکەکەیانو قەڵاکانی سنووریی ماننا وردەوردە هەر لەو کاتەوە کە "ئاخشری" شکستی خواردو کوژرا کەوتە بەردەستی ئۆرارتۆریەکانو وردە پاشاو ئاشووری‌یەکان لە خاکی ماننا جیا کراوەو دەکەوتە سەرخاکی ئەوانی‌تر. بەم شێوە ماننا سەرەڕای ئەو هەموو توانایەی وەدەستی هێنابوو، بەهێدیو هێمنی لەناو چوو و، وەك دەڵێن بەخۆشیو بەهاسانی پێ‌گەیی، بەڵام دەوامی نەبوو و فەوتا. چونکو بە زۆر هۆو یەك لەوان نارێکوپێکیو ڕەمەکی بوونی پێکهاتەی ڕێکخراوەیی لەو حکوومەتە دا (وەك دەست تێوەردانی مەزنەکان لە کاروباری وڵات)، هەرچەند دەیتوانی وەك دەسەڵاتی ماد ببێتە ئیمپراتورییەکی سەقامگیر، بەڵام نەیتوانیو بۆیان نەکراو بە بێ‌دەنگی لەنێو قەومو حکوومەتەکانی دیکەدا تواوە. سەکایەکان بەسەریان دا زاڵ بوونو پاش ماوەیەکی کورت کە دەسەڵاتیان بە دەستەوە بوو ئەوانیش کەوتنە ژێر دەستی مادەکان، لە ماوەی مانەوەی سەکایەکان یا سیتەکان هێندێك ئاسەواری وا دەبینین کە هیچ کات لەناو ناچنو نموونەی سەردەمی ئەوان ئێستاش بەرچاو دەکەون. ئاماژە بە یەکێك لە شتەکانی سەردەمی ئەوان دەکەین:

"هەر ئێستا لە بەینی مهابادو میاندوئاو و بۆکان لە قەراغ رووباری تەتەهوو کە 15 کیلۆمیتر لە میاندووئاو دوورە، گوندێك هەیە بە نێوی "قەڵای ڕەسووڵی سیت" لەبەڵگەنامەیەکی نووسراوی بنەماڵەیی دا کە لە لای نووسەری ئەو کتێبەیە (دروست بوونی ئەو گوندە دەگەڕێتەوە بۆ هەشت پشت بەرەو پێشی نووسەری کتێب واتە چوارسەد ساڵ پێش کاتی نووسینی کتێبەکە. هێندێك تیرەی تازە لە بنەماڵەی سەکایەکان چەند سەدە دواتر لەم دەوروبەرە بڵاو بوونەوە. مەدحی ژنی یەکێك لە باپیرە گەورەکان دەکەن کە ژنێکی زۆر لێزانو بلیمەت بووە کە چەند سەدە دواترو هەتا ئێستاش تەکبیرو ئامۆژگاری‌یەکانی ئەو سینگ بەسینگ دەگوترێتەوە. ئەو ژنە لەتەواوی مەڵبەندەکە دا

مەشوەرەتو پرسو ڕای پێکراوەو، ئەوڕۆش هەر لەسەر ئەو بنەمایە ئەگەر بیانهەوێ ژنێکی تاریف بکەنو ئەوی وەك ئافرەتێکی ژیرو وریا بناسێنن، خەڵکی دەڤەری موکریان (کە ڕاست مەڵبەندیماننا بووە) پێی دەڵێن "سەرسپی سیتان Sar spi sittan" یا دەیشوبێننو دەڵێن "دەڵێی سەرسپی سیتانە" واتە وەك ژیرە ژنی سیتانە.[1] وەك باس کرا ئەگەر توێژینەوەی زانستی لەم مەڵبەندانە بکرێ لە داهاتوو دا زۆر بابەتی ڕوونترمان لە سەکایەکانو ماننایەکان دێتە دەست.